

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.170>

В. П. Козирева
кандидат юридичних наук,
професор кафедри господарського, повітряного та космічного права
Національного авіаційного університету
orcid.org/0000-0002-5466-9952

О. В. Будник
помічник адвоката
orcid.org/0000-0002-6781-803X

ПРОБЛЕМАТИКА ЮРИСДИКЦІЇ В ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті розглянуто поняття «підвідомчість», «підсудність», «компетенція» та «юрисдикція» та проаналізовано їх співвідношення у господарському процесі, адже досить часто ці поняття вважають рівноправними, що є не зовсім вірно. Доведено актуальність, новизну наукового дослідження та досягнуто його соціальну значущість. Узагальнено підходи до кваліфікації видів підсудності, які існують у господарському процесі. Також було досліджено та проаналізовано деякі проблеми визначення підсудності в господарському судочинстві та їх вплив на подальший розгляд справи. Адже під час розуміння та практичного застосування правил юрисдикції слід ще раз підкреслити, що господарські суди – це суди спеціальної компетенції. Господарські суди, як і Конституційний Суд України, має право розглядати тільки ті справи, які прямо віднесені до їх компетенції відповідно до законодавства.

Оскільки юрисдикція в господарському судочинстві відіграє основоположну, базисну роль для всього господарського процесу, то проблема визначення юрисдикції господарських спорів вимагає уніфікації наукових підходів та судової практики (наприклад, види господарських спорів відповідно до Єдиного державного реєстру судових рішень). Вирішення зазначених питань дозволить удосконалити зміст ст. 20 Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) України, яка містить перелік справ, підвідомчих господарським судам, а також привести у відповідність ст. 20 ГПК України та Постанову Пленуму ВСУ від 24 жовтня 2011 р. № 10 «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам» щодо переліку спорів, підвідомчих господарським судам. Окрім того, для поглибленого розуміння юрисдикції її необхідно більш детально розглянути в контексті загальної та спеціальної компетенції господарських судів як елементів судової гілки влади.

Ключові слова: юрисдикція, підсудність, підвідомчість, компетенція в господарському судочинстві; види юрисдикції та проблеми під час визначення юрисдикції в господарському процесі.

Kozyrieva V. P., Budnyk O. V. PROBLEMATIC OF JURISDICTION IN THE ECONOMIC JUDICIARY

The article considers the concepts of “admissibility”, “cognizance”, “competence” and “jurisdiction” and analyzes their relationship in the economic process, because quite often these concepts are considered equal, which is not entirely true. The relevance, novelty of scientific research and its social significance are proved. Approaches to the qualification of types of jurisdiction that exist in the economic process are generalized. Also, some problems of determining jurisdiction in commercial litigation and their influence on further consideration of the case were investigated and analyzed. After all, in understanding and applying the rules of jurisdiction, it should be emphasized once again that commercial courts are courts of special jurisdiction. Commercial courts, as well as the Constitutional Court of Ukraine, have the right to consider only those cases that are directly within their competence in accordance with the law.

Since jurisdiction in economic litigation plays a fundamental, basic role for the whole economic process, the problem of determining the jurisdiction of economic disputes requires the unification of scientific approaches and court practice (for example, for example, types of cases). The decision of the specified questions will allow to improve the content of Art. 20 of the Commercial Procedure Code (hereinafter – CPC) of Ukraine, which contains a list of cases under the jurisdiction of economic courts, as well as to bring in accordance with Art. 20 of the Code of Civil Procedure of Ukraine and the Standing Plenum of the HCSU of October 24, 2011 № 10 “On some issues of jurisdiction and jurisdiction of economic courts” on the list of disputes, cases. In addition, for an in-depth understanding of jurisdiction, it needs to be considered in more detail in the context of the general and special jurisdiction of commercial courts as elements of the judiciary.

Key words: jurisdiction, admissibility, cognizance, economic competence; types of jurisdiction and problems of determining jurisdiction in economic judiciary.

Постановка проблеми. Сучасний стан господарського судочинства потребує більш детального дослідження та розвитку, адже світ не стоїть на місці, а розвивається, і з ним має бути вдосконалена судова система України. Все більш актуальними стають питання дотримання правил юрисдикції під час подання позовної заяви та розгляду судових справ, адже неправильне визначення підсудності є підставою для скасування рішення місцевого господарського суду. Досить цікавим є те, що в сучасному господарському процесуальному законодавстві наявна термінологічна незлагодженість та суттєві прогалини. Зокрема, поняття «підвідомчість», «підсудність», «компетенція» та «юрисдикція» змішуються, хоча вони мають різне значення. Через те, що наше законодавство є недосконалим, наразі ми маємо різну судову практику застосування правил визначення юрисдикції справ господарським судам. Досить часто в Україні місцевий господарський суд продовжує розглядати справу, тоді як в апеляційному та касаційному порядку розглядаються питання щодо правильності визначення її юрисдикції.

Стан дослідження. Теоретичні та практичні дослідження проблематики юрисдикції в господарському судочинстві досліджували багато вчених, зокрема В.Е. Беяневич, О.В. Бринцев, В.В. Резнікова, Р.О. Ковалишин, Т.О. Коломоєць, О.М. Пасенюк, І.Г. Побірченко, В.В. Сердюк, П.М. Тимченко, М.І. Черленяк, Д.М. Шадура та інші.

Метою статті є детальніше дослідити та проаналізувати проблематику юрисдикції у господарському судочинстві в теоретичному та практичному аспектах, а також визначити сучасні тенденції розуміння поняття юрисдикції у господарському процесі.

Виклад основного матеріалу. Досить багато вчених вважають поняття «підвідомчість», «підсудність», «компетенція» та «юрисдикція» схожими, проте поняття предметної «компетенції» і «підвідомчості» дещо відрізняються, а отже, вважати їх рівнозначними недоречно. Зокрема, компетенція і підвідомчість характеризують зв'язок між правочином і його об'єктом по-різному. Якщо ж предметна компетенція характеризує її з боку суб'єкта повноважень, то підвідомчість – з боку їх об'єкта. Права органів держави на здійснення своїх функцій стосовно певного кола об'єктів (предметів) представляють собою об'єктивні (предметні) повноваження, а сукупність предметних повноважень – об'єктивну (предметну) компетенцію.

Отже, відсутність чіткого законодавчого визначення понять «підвідомчості» та «підсудності» ускладнює визначення юрисдикції в господарському судочинстві. Нормативно-правові акти, яки-

ми регулюються ці поняття, зокрема Постанова Пленуму ВГСУ від 24 жовтня 2011 р. № 10 «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам», визначають підвідомчість через застосування понять повноважень та компетенції, що є певною тавтологією [1].

Задля більш правильного встановлення юрисдикції господарських справ слід детальніше дослідити поняття господарського спору, визначити його сутність та ознаки, а також класифікацію господарських спорів, що дозволить більш точно визначати юрисдикцію ще перед подачею заяви до господарського суду. Слід наголосити, що в Україні відсутні прості та зрозумілі критерії визначення юрисдикції справ, внаслідок чого навіть судді просять Конституційний суд України їх роз'яснити детальніше. Тож питання підвідомчості є складним не лише для звичайних громадян, але й для професійних суддів.

Відповідно до чинного законодавства господарські справи можуть бути підвідомчими не лише господарським судам, а й третейським судам та міжнародним комерційним арбітражам. Важливим критерієм, який може слугувати підставою для класифікації юрисдикції справ господарським судам, є види судового провадження, які закріплені в господарському процесуальному законодавстві. Так, за чинним ГПК України справи можуть розглядатися в порядку позовного провадження та провадження у справах про банкрутство. Позовне провадження є основою судочинства в усіх процесуальних галузях права, а тому є універсальною процесуальною формою судових процесів [2]. Однак у господарській процесуальній доктрині все частіше обговорюється проблематика спрощених форм судового провадження, до яких належить наказове та окреме провадження. На думку О.С. Фонової, впровадження до господарського процесу України прискореної і спрощеної судової процедури є нагальною потребою, оскільки вирішить ряд проблем, пов'язаних з відправленням правосуддя у сфері господарювання, та дозволить суттєво розвантажити суди [3].

За видом провадження по справі можна виділити такі види юрисдикції справ: а) юрисдикція справ позовного провадження; б) юрисдикція справ про банкрутство; в) юрисдикція справ інших видів проваджень (в тому числі наказового та окремого провадження у разі їх впровадження до господарського судочинства).

Не слід забувати про класифікацію видів юрисдикції за суб'єктним складом спору. Задля правильної класифікації слід комплексно проаналізувати ст. ст. 4, 17 та 339 ГПК України, узагальнюючи які, можна дійти висновку, що право на звернення до господарського суду мають підприємства, установи, організації, інші юри-

дичні особи (у тому числі іноземні суб'єкти господарювання), громадяни, які в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності, фізичні особи, що не є суб'єктами господарювання, державні органи у встановлених законом випадках та господарські суди [2].

Отже, за суб'єктним складом господарської справи можна виділити такі види юрисдикції:

1. Юрисдикція справ за участю громадян України та юридичних осіб, зареєстрованих на території України: а) однією із сторін або обома сторонами є фізичні особи, не зареєстровані як суб'єкти господарської діяльності; б) однією із сторін є господарський суд; в) відповідачем є вищий чи центральний орган виконавчої влади, Національний банк України, Рахункова палата, Верховна Рада Автономної Республіки Крим або Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради або обласні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації; г) обидві сторони є суб'єктами господарювання.

2. Юрисдикція справ за участю іноземних громадян та юридичних осіб, зареєстрованих за межами України [1].

Науковці під час визначення видів юрисдикції досить часто роблять посилання як на компетенцію судів, так і на характеристики справи. Проте більш правильним є виділення критеріїв класифікації юрисдикції за характеристиками конкретної господарської справи. Адже, говорячи про юрисдикцію, мається на увазі підсудність певної справи (зі своїм суб'єктним складом, предметом) конкретному суду. Дійсно, юрисдикція справи визначається з урахуванням особливостей правового спору, тому під час класифікації слід робити наголос на особливостях справи, а не на компетенції суду [4, с. 97].

З урахуванням ГПК України юрисдикцію за характеристиками (особливостями) господарської справи доречно поділяти на:

1. Предметну та суб'єктну. Законодавець у ст. 20 ГПК України зазначає, що господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності, та інші справи у визначених законом випадках та наводить перелік даних справ. Наприклад, справи у спорах, що виникають під час укладання, зміни, розірвання і виконання правочинів у господарській діяльності, крім правочинів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем, а також у спорах щодо правочинів, укладених для забезпечення виконання зобов'язання, сторонами якого є юридичні особи та (або) фізичні особи – підприємці; справи у спорах щодо приватизації майна, крім спорів про приватизацію державного житлового фонду; справи у спорах, що виникають з правочинів

щодо акцій, часток, паїв, інших корпоративних прав в юридичній особі, крім правочинів у сімейних та спадкових правовідносинах, тощо [2].

2. Інстанційну юрисдикцію:

1) справи, що підлягають вирішенню в порядку господарського судочинства, належать до підсудності місцевих господарських судів та розглядаються ними, як судами першої інстанції. Справи щодо оскарження рішень третейських судів, про видачу наказів на примусове виконання рішень третейських судів розглядаються апеляційними господарськими судами як судами першої інстанції за місцем розгляду справи третейським судом. Вищий суд з питань інтелектуальної власності розглядає як суд першої інстанції справи у спорах, визначених ч.2 ст. 20 ГПК України;

2) до підсудності апеляційних судів належать: судові рішення місцевих господарських судів, які знаходяться у межах відповідного апеляційного округу (території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного господарського суду). Верховний Суд переглядає в апеляційному порядку судові рішення апеляційних господарських судів, ухвалені ними як судами першої інстанції. Апеляційна палата Вищого суду з питань інтелектуальної власності переглядає в апеляційному порядку судові рішення, ухвалені Вищим судом з питань інтелектуальної власності;

3) до юрисдикції (підсудності) Верховного Суду належать судові рішення, ухвалені судами першої та апеляційної інстанцій [2].

3. Територіальну юрисдикцію:

1) за місцезнаходженням чи місцем проживання відповідача;

2) підсудність справ, у яких однією із сторін є суд або суддя (визначається ухвалою суду вищої інстанції, постановленою без повідомлення сторін);

3) підсудність справ за вибором позивача;

4) виключна підсудність справ.

Правила визначення юрисдикції справ господарськими судами в Україні є певним орієнтиром, в межах якого повинно розвиватися та функціонувати досліджуване правове явище [2].

Правильність визначення юрисдикції справи має суттєве значення, оскільки впливає на час прийняття рішення по справі, і, відповідно, відновлення порушеного права, сплив строків позовної давності та інші процесуальні питання. Порядок передачі справи за підсудністю передбачений ч. 1 ст. 31 ГПК України, що максимально забезпечує права сторін на доступ до правосуддя [3].

Якщо розглядати передачу справи за юрисдикцією до іншого господарського суду як право судді, а не обов'язок, то вбачається його неузгодженість із правовою природою судового рішення. Досить цікаво і правильно з цього питання висловився Д.Д. Луспенник, який зазначав, що дотримання

процесуальних норм, що регламентують порядок ухвалення рішення та процесуальної форми, якій рішення повинно відповідати, гарантує його законність, обґрунтованість і справедливність [8, с. 98]. Він має на увазі, що передача справи за юрисдикцією у випадку встановлення її непідсудності суду, на розгляді якого вона знаходиться, є саме обов'язком судді. І суддя зобов'язаний відповідно до порядку та строків, визначених процесуальним законом, передати непідсудну йому справу на розгляд до господарського суду, який повинен згідно із законом вирішувати її по суті. Тож питання визначення юрисдикції справи стоїть зазвичай не тільки перед позивачем (заявником по справі), але й перед суддею на етапі прийняття справи до провадження та її розгляду по суті.

Цікавими проблемами стосовно питань юрисдикції є те, що в окремих справах недостатньо чітко та вичерпно визначено предметну та територіальну юрисдикцію. Окрім того, на нашу думку, невиправданим є обмеження повноважень суду першої інстанції щодо вирішення питання про поворот виконання, адже і він може скасовувати рішення суду, яке стало підставою виконання. Також суд апеляційної інстанції не потребує окремого наділення повноваженнями щодо вирішення питання про поворот виконання, оскільки скасування рішення в апеляційному порядку із закриттям провадження у справі, залишенням позову без розгляду, відмовою в позові повністю або задоволенням позовні вимоги в меншому розмірі ще не свідчить про потребу застосування повороту виконання. Не визначено суд, який вирішує скарги на рішення, дії чи бездіяльність органів державної виконавчої служби чи приватного виконавця [5, с. 150].

Не слід залишати без уваги зловживання процесуальними правами, а саме штучна зміна юрисдикції господарської справи. ГПК України на сторони покладено обов'язок добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами, виявляти взаємну повагу до прав і охоронюваних законом інтересів другої сторони [6, с. 75]. Проте, не передбачено переліку та ознак дій, які можуть вважатися недобросовісним користуванням процесуальними правами, правила кваліфікації таких дій, порядок притягнення до відповідальності за їх вчинення, види і розміри такої відповідальності.

Стосовно поняття «зловживання процесуальними правами» єдиної думки немає. Наприклад, на думку Є.В. Васьковського, зловживання процесуальним правом – це неприпустиме здійснення права, що спрямоване проти правильного, своєчасного розгляду і вирішення справи або веде до вкрай несправедливих результатів для протилежної сторони [7, с. 171]. Проаналізувавши думки різних вчених, ми можемо дійти висновку, що

зловживання процесуальними правами – це здебільшого активні дії відповідного суб'єкта, який має певний мотив. Деяко правильніше буде говорити про наявність умислу, тобто коли особа має на меті настання певних наслідків, що призведуть до затягування розгляду справи по суті або взагалі її не вирішення по суті, приховування існування судової справи від іншої зацікавленої особи [8, с. 56].

На жаль, до штучної зміни юрисдикції різними шляхами вдаються досить часто. Прикладом необґрунтованого об'єднання вимог видається ухвала господарського суду Чернівецької області від 12.04.2016 р. по справі № 926/615/16, у якій зазначається, що у своїй позовній заяві позивач визначив у якості відповідача акціонерний комерційний інноваційний банк «УкрСиббанк», у якого, на думку позивача, існує обов'язок звернутися до відповідних органів із заявою про зняття заборони на відчуження спірного майна, а саме майна, що є предметом укладеного між сторонами договору іпотеки № 8548/1 від 05.02.2008 р [9].

Суд у вказаній ухвалі доходить висновку, що спірні правовідносини між сторонами виникли у зв'язку з існуванням між ними договірних правовідносин. Зокрема, господарський суд зазначив, що фактично предметом позову у даній позовній заяві є зняття заборони відчуження майна та вилучення записів з Єдиного державного реєстру заборони відчуження об'єктів нерухомого майна, а також реєстрація припинення іпотеки та вилучення запису з Державного реєстру іпотек. Тому зазначення у позовній вимозі про необхідність усунення перешкод у користуванні майном було розтлумачено судом як «штучна зміна територіальної юрисдикції» [9]. Тому суд, зокрема, зазначив, що юрисдикція даного спору повинна визначатись за місцезнаходженням відповідача, яким позивач визначив АКІБ (ПАТ) «УкрСиббанк» та місцезнаходженням якого є м. Харків, пров. Московський, 60. Таким чином, за вказаною ухвалою господарського суду Чернівецької області від 12.04.2016 р. по справі № 926/615/16 даний спір було віднесено до територіальної юрисдикції господарського суду Харківської області [9].

Проаналізувавши дану ухвалу, можна дійти висновку, що у зв'язку з кваліфікацією дій позивача як таких, що спрямовані на штучну зміну юрисдикції спору, вказану справу передано до належного господарського суду [6]. Отже, одночасно із вирішенням питання про передачу справи за юрисдикцією та ухвалення відповідного судового рішення повинно вирішуватися і питання про притягнення позивача до відповідальності за зловживання процесуальними правами та накладення на нього штрафу. При цьому оскарження ухвал про передачу справи за юрисдикцією можливе узагальному порядку, визначеному ГПК України, тобто в апеляційному та касаційному порядку [8, с. 59].

Доречним стосовно визначення юрисдикції є зауваження, що сторона може вчинити дві дії, які в подальшому будуть кваліфікуватися як зловживання процесуальними правами. Це по-перше, необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни юрисдикції господарської справи; по-друге, завідомо безпідставне залучення особи в якості відповідача (співвідповідача) з тією ж метою. Також заслуговує на увагу той факт, що можлива ситуація, коли позивач по справі не тільки залучить відповідача з метою штучної зміни юрисдикції спору, але й пред'явить до нього вимогу для надання більшої обґрунтованості своїм діям. У такому разі у суду можуть виникнути ускладнення стосовно притягнення цієї особи до відповідальності та правильності обчислення розміру штрафу. В такому випадку господарському суду необхідно буде вирішити, чи є такі дії одним правопорушенням чи двома окремими правопорушеннями (безпідставне об'єднання відповідача та штучне об'єднання вимог); чи необхідно розцінювати одну дію як первинну, а іншу – як вчинення стороною повторного зловживання своїм правом [8, с. 60].

Висновки. Підсумовуючи все вищесказане слід зазначити, що аналіз проблем підвідомчості, підсудності та юрисдикції у господарському судочинстві на даний час є особливо актуальним. Якщо справа не належить до юрисдикції господарського суду, куди вона була подана, то матеріали справи надсилаються господарським судом за встановленою підсудністю не пізніше п'яти днів з дня надходження позовної заяви або винесення ухвали про передачу справи. Також справа, яка прийнята господарським судом до свого провадження з додержанням правил юрисдикції, обов'язково повинна бути ним розглянута по суті і в тому випадку, коли в процесі розгляду справи вона стала підсудною іншому господарському суду. При цьому взагалі не встановлюється додаткової відповідальності позивача за невірно визначену юрисдикцію. У разі, якщо позивач невірно її визначить, то в розгляді позовної заяви йому відмовляється і навіть строк позовної давності в цьому випадку не зупиняється. Здається доречним встановити аналогічне правило і відносно невірного визначення юрисдикції. Пропонується в цьому

випадку також при передачі справи до відповідного суду не зупиняти строків позовної давності та стягнути з позивача вартість пересилання заказним листом його позову та додатків. При цьому, на нашу думку, слід закріпити, що ці витрати ні в якому разі не можуть бути віднесені на сторону, що прогнала справу, а тільки на позивача, оскільки подання позову в невірно визначений господарський суд – це її вина.

Таким чином, проблема видів та правил визначення юрисдикції господарських справ остаточно наданий час не вирішена та потребує законодавчого вдосконалення і подальших глибоких досліджень у цьому напрямку. Правила визначення юрисдикції справ господарським судам в Україні є певним орієнтиром, в межах якого повинно розвиватися та функціонувати досліджуване правове явище.

Література

1. Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам: Закон України від 24.10.2011 р. № 10 (ред. від 16.12.2015 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010600-11#Text>.
2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ (ред. від 16.08.2020 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. ст. 56.
3. Проблемні питання застосування господарського процесуального законодавства та шляхи їх вирішення. URL: <https://hr.arbitr.gov.ua/sud5023/pres-centr/publications/575909/>.
4. Степанова Т. В. Поняття, види та правила визначення підсудності господарських справ. *Одеса: АО «БАХВА», 2008. Т. 11. С. 97-101.*
5. Світличний О. П. Господарський процес: підручник. К.: НУБіП України, 2018. 342 с.
6. Петренко, Н.О. Зловживання процесуальними правами у вигляді штучної зміни підсудності господарської справи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 75-78.
7. Смітюх, А.В. Добросовісність та зловживання правами у господарському процесі. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2006. Том 9. Випуск 10. С. 171-177.
8. Смітюх А.В. Критерії та механізм кваліфікації зловживання процесуальними правами. *Юридичний радник*. 2006, № 6(14). С. 55-58.
9. Ухвала господарського суду Черневецької області від 12 квітня 2016 р. по справі № 926/615/16. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57167169>.